

Andreeva Irina Nikolaevna

Ps. ŗ.d., dosent, Polotsk memleketik ŷniversitetiniŷ oqutydyŷi ŷdistemesi jŷne tehnologiasy kafedrasynyŷi profesory (Belarŷs)

Андреева Ирина Николаевна

Д.пс.н., доцент, профессор кафедры технологии и методики преподавания Полоцкого государственного университета (Республика Беларусь)

Irina Andreyeva

Doctor of Psychology, Professor of Teaching Methodology and Technology Department at Polotsk State University (Belarus)

Структура эмоционального интеллекта у специалистов педагогических и психологических специальностей

The Structure of Emotional Intelligence of Psychological and Pedagogical Specialists

Maqalada emosionaldy intellekt (EI) qurylymynyŷi kinkirilgen modeli usynylady, munda algash ret aspartyq (tŷjimbeli, strategialyq) jŷne emosionaldy intellektiniŷi derbes-jeke tulǵalyq (jeki tulǵaaralyq, ishki jeki tulǵalyq) tŷri negizge alynady. Pedagogikalыq jŷne psihologialыq mamandyqtaǵy ŷkilderdiŷi emosionaldyq intellektisi qurylymynyŷi rekshelikteri bolyp tabylady.

В статье представлена интегративная модель структуры эмоционального интеллекта (ЭИ), на основе которой впервые определены психологические характеристики инструментальных (опытного, стратегического) и индивидуально-личностных (межличностного, внутриличностного) типов эмоционального интеллекта. Выявлены особенности структуры эмоционального интеллекта у представителей педагогических и психологических специальностей.

The article presents an integrative model of the emotional intelligence (EI) structure, on the basis of which the psychological characteristics of instrumental (experienced, strategic) and individual-personality (interpersonal, intrapersonal) types of emotional intelligence are first determined. The features of the structure of emotional intelligence in the representatives of pedagogical and psychological specialties are revealed.

Эмоциональный интеллект, или совокупность способностей к обработке эмоциональной информации особенно важен для специалистов, работающих в системе «человек – человек» с повышенной интенсивностью коммуникации. Характеризуя сложность работы в указанной сфере, следует отметить, что здесь по сравнению с другими профессиями процесс деятельности и её результат характеризуются высокой степенью неопределённости, так как взаимодействие носит творческий, индивидуальный характер, а результат обычно отдалён во времени [19]. Представители «помогающих» профессий помимо профессиональных компетенций в значительной мере используют в деятельности свою личность, являясь своего рода «эмоциональными донорами» [9;15], что способствует появлению профессиональных деформаций. Очевидно, что специфика деятельности в системе «человек – человек» повышает требования не только к профессиональной, но и к социально-личностной компетентности специалистов.

Для специалиста в области практической психологии важным условием эффективности деятельности являются его эмоционально-когнитивные особенности психической организации личности, способствующие безусловному позитивному принятию, эмпатическому пониманию и конгруэнтности, которая определяется как развитая способность точно осознавать и адекватно передавать в поведении собственные чувства и переживания [3, 6]. Предполагается, что способности к пониманию эмоций и управлению ими являются основой для эффективной деятельности психолога. При этом не обнаружено исследований эмоционального интеллекта у практических психологов, кроме авторских [3–6].

Исследования ЭИ у специалистов педагогических специальностей дают неоднозначные результаты. Так, согласно результатам исследования D. Singh [24], эффективная деятельность педагога требует высокого уровня ЭИ. Эмоциональный интеллект рассматривается как составляющая профессиональной компетентности педагога, как личностная детерминанта достижения профессионального мастерства [12], средство воздействия на студента, инструмент, способствующий повышению качества

образования [7], стимул для творческого поиска, развития профессионально-личностного потенциала [16], средство адаптации к педагогической деятельности [15], фактор сохранения эмоциональной устойчивости и профилактики профессиональных деформаций [13; 15; 20]. Напротив, в исследовании R.P. Corcoran и R. Tormey [22] не обнаружено значимых взаимосвязей между эмоциональным интеллектом и качеством преподавания. Противоречивые результаты получены и в отношении роли эмоционального интеллекта в профилактике эмоционального выгорания: согласно одним данным [13; 20], ЭИ способствует снижению выраженности синдрома эмоционального выгорания у учителей, согласно другим [15;17], есть основания предполагать неоднозначное влияние на него компонентов ЭИ: развитие одних его составляющих снижает выраженность указанного синдрома, а развитие других – усиливает. На этой основе представляется перспективным уточнить характер взаимосвязи эмоционального интеллекта с эффективностью деятельности психологов и педагогов в системе образования, что и обусловило актуальность данного исследования.

Отметим, что анализ особенностей эмоционального интеллекта специалистов педагогических и психологических специальностей проводился на основе разработанной нами интегративной модели ЭИ, согласно которой иерархическая структура эмоционального интеллекта имеет трехуровневое строение и включает: 1) интеллект индивида; 2) интеллект субъекта деятельности и 3) интеллект личности [5].

Эмоциональный интеллект индивида представляет собой природные возможности когнитивных процессов, обеспечивающих обработку эмоциональной информации, и включает задатки эмоциональных способностей (свойства темперамента: эргичность, темп, пластичность, эмоциональность).

ЭИ субъекта деятельности представляет собой синтез эмоциональных способностей и компетенций, который формируется в процессе обучения и последующей профессиональной деятельности. В соответствии с предположением о дихотомичности структуры эмоционального интеллекта мы выделяем две составляющие ЭИ субъекта деятельности: 1) инструментальный эмоциональный интеллект,

который проявляется при решении практических задач и подлежит внешней объективной оценке; 2) индивидуально-личностный (рефлексивный) эмоциональный интеллект, который осознаётся и оценивается самим субъектом посредством самоотчёта. Первый из них представляет собой интеллектуальную способность, второй – не что иное, как более или менее точный рефлексивный образ интеллектуальности индивида в сфере эмоций. Идея о рефлексивном эмоциональном интеллекте в определённой мере соответствует современным представлениям о «воспринимаемом» (perceived) эмоциональном интеллекте [21]. Согласно модели Дж. Мейера, П. Сэловея и Д. Карузо составляющими эмоционального интеллекта являются два «домена»: опытный ЭИ, который включает распознавание и выражение эмоций и фасилитацию мышления, т.е. способности к распознаванию, выражению и использованию эмоциональной информации без обязательного её понимания; стратегический ЭИ включает в себя понимание эмоций и управление ими без обязательного точного восприятия эмоций или полного их переживания [23]. В рамках интегративной модели эмоционального интеллекта независимые друг от друга компоненты ЭИ (стратегический и опытный) рассматриваются как типы инструментального эмоционального интеллекта. В соответствии с моделью Д. В. Люсина, мы выделяем два типа индивидуально-личностного (рефлексивного) эмоционального интеллекта: межличностный ЭИ, или МЭИ (включающий способности к пониманию чужих эмоций и управлению ими), и внутриличностный ЭИ (ВЭИ), в состав которого входят способности к пониманию собственных эмоций и управлению ими [11]. Таким образом, в составе интегративной модели выделяются четыре типа ЭИ, два из которых являются инструментальными («опытный», «стратегический»), два – индивидуально-личностными (межличностный, внутриличностный).

В соответствии с представлениями о том, что зрелый интеллектуальный потенциал характеризуется высокой степенью его опосредованности, личностными характеристиками, которые играют ведущую роль в его проявлении, высшим уровнем развития ЭИ является эмоциональный интеллект личности. Он представляет собой эмоциональный интеллект субъекта деятельности, опосредованный рядом

адаптивных характеристик, и характеризуется личностными факторами. Тот факт, что эмоциональный интеллект шире, чем простое распознавание эмоций и управление ими, подчёркивается и казахстанскими учёными [7].

Интегральный эмоциональный интеллект рассматривается как когнитивно-личностное образование, как совокупность умственных способностей к пониманию эмоций и управлению ими, компетенций, связанных с обработкой и преобразованием эмоциональной информации, а также коммуникативных, интеллектуальных, регуляторных и эмоциональных личностных свойств, способствующих адаптации индивида [5].

Цель исследования – определить специфику структуры эмоционального интеллекта у специалистов психологических и педагогических специальностей.

В качестве испытуемых выступили специалисты психологических, педагогических и технических специальностей со стажем работы 3 года и более (всего 1170 человек, среди них специалисты педагогических специальностей (учителя средних школ) – $n_1=130$, психологических специальностей (психологи системы образования) – $n_2=123$ и технических специальностей $n_3=125$. Здесь мы сосредоточимся на специфике структуры эмоционального интеллекта первых двух групп испытуемых; структура ЭИ специалистов технического профиля представлена в автореферате диссертации [5].

Практическая реализация эмпирических методов осуществлялась на основе применения батареи методик в следующем составе: тест MSCEIT V 2.0 Дж. Мейера, П. Сэловея, Д. Карузо (адаптация И.Н. Андреевой) [2; 123]; опросник ЭИ Д.В. Люсина [11]; тест Д.В. Ушакова – О.И. Ивановой для изучения эмоциональной креативности [8]; опросник эмоциональной креативности Дж. Эверилла (ECI) (адаптация И.Н. Андреевой) [1]; опросник структуры темперамента В.М. Русалова [18]; 16-факторный личностный опросник Р. Кеттелла (форма С) (адаптация А.Н. Капустиной, Л.В. Мургулец и Н.В. Чумаковой) [10]; методика диагностики социальной психологической адаптации К. Роджерса и Р. Даймонд (адаптация А.К. Осницкого) [14]. Для обработки данных, которая осуществлялась с применением пакета статистических программ «STATISTICA 8.0», использовались критерий

различий U Манна-Уитни, однофакторный и многофакторный дисперсионный анализ (ANOVA) (апостериорный критерий Дункана), дискриминантный анализ, логлинейный анализ.

Анализ характера взаимосвязей типа ЭИ со специальностью и статусом в системе профессиональной деятельности позволил определить типы эмоционального интеллекта, характерные для изучаемых сфер деятельности. Так, в структуре ЭИ психолога на уровне ЭИ субъекта деятельности обнаруживается выраженный стратегический ЭИ и/или межличностный ЭИ, в структуре ЭИ педагога, напротив, низкий уровень стратегического и межличностного эмоционального интеллекта. Результаты исследования соответствуют данным, полученным D. Singh [24], который показал, что профессионалы в различных областях деятельности, чтобы быть успешными, нуждаются в различных уровнях эмоционального интеллекта.

Прежде чем интерпретировать полученные результаты, рассмотрим выявленные в результате проведённого нами исследования психологические характеристики стратегического и межличностного эмоционального интеллекта на всех уровнях представленной выше интегративной модели ЭИ. Среди психологических характеристик стратегического ЭИ – низкая социальная эргичность и высокая предметная эмоциональность (характеристики ЭИ индивида); сравнительно низкая самооценка, выраженная эмоциональная креативность, абстрактность мышления, робость, нежность, мечтательность, тревожность и склонность к самообвинению (характеристики ЭИ личности) [5]. Это означает, что индивиды с высоким уровнем стратегического эмоционального интеллекта характеризуются достаточно низкой потребностью в социальных контактах и испытывают трудности в их установлении, застенчивы, зависимы от других, любят работать в одиночку; имеют высокий интеллектуальный потенциал, успешно справляются с решением логических задач и отвлечённых проблем, имеют широкие интеллектуальные интересы, мечтательны, оторваны от реального мира, их поведение регулируется преимущественно собственными побуждениями и интересами; чувствительны к расхождению между задуманным, ожидаемым, планируемым действием и результатами реального действия, креативны в области эмоций, однако сдержаны

в проявлении чувств, осторожны, интуитивны, романтичны, часто имеют художественный склад и тонкий вкус, тревожны, внутренне напряжены, ранимы, склонны к самообвинению; обязательны, ответственны; имеют достаточно низкую самооценку.

Межличностный тип ЭИ (МЭИ) характеризуется высокими показателями социальной эргичности, социальной пластичности, социального темпа и социальной эмоциональности (характеристики ЭИ индивида); а также эмоциональной креативности, измеренной посредством самоотчёта и объективного теста, общительности, беспечности, социальной смелости, адаптации и самоприятия (характеристики ЭИ личности) [5]. Иными словами, индивидам с высоким уровнем МЭИ свойственны выраженная потребность в социальных контактах, лёгкость вступления в них, широкий круг общения, высокая скорость речи, чувствительность к нюансам изменений в коммуникативной сфере, особенно к неудачам в общении, открытость, доверчивость, сердечность, лёгкость в общении, разговорчивость, уверенность в себе, склонность к лидерству; выраженная креативность в сфере эмоций и её высокая самооценка, беззаботность, жизнерадостность, энергичность, вера в удачу; высокий адаптивный потенциал, а также склонность к самоприятию.

Исходя из результатов анализа составляющих эмоционального интеллекта индивида можно выделить два типа респондентов, избравших профессию психолога: 1) испытывающий трудности в общении, ранимый, чувствительный, погружённый в собственные переживания; тонко чувствующий расхождение между задуманным и ожидаемым, планируемым действием и реальным результатом, высоко чувствительный к ошибкам в работе, постоянно ощущающий неполноценность продукта своей деятельности (интроверт-аналитик) и 2) общительный, инициативный, склонный к лидерству, легко вступающий в контакты, обладающий быстрой и плавной речью, чувствительный к изменениям в коммуникативной сфере (экстраверт-коммуникатор) [4]. Анализ компонентов ЭИ личности позволяет заключить, что экстраверты-коммуникаторы обладают более выраженной адаптивностью в сфере общения, а интроверты-аналитики – более высоким интеллектуальным и творческим потенциалом в области деятельности.

У педагогов наряду с низким уровнем межличностного и стратегического ЭИ обнаружено наименее выраженное процентное соотношение индивидов с высоким стратегическим и межличностным интеллектом и наибольшее – с низкими показателями указанных видов ЭИ. Указанные результаты могут объясняться влиянием профессиональной деформации: согласно интегративной модели ЭИ, низкие показатели эмоционального интеллекта могут свидетельствовать о наличии психологической защиты, которая препятствует осознанию интенсивных, порой разрушительных для организма эмоций, возникающих в процессе педагогической деятельности.

Это подтверждается данными современных исследований [15; 17]. Так, у педагогов с ростом способности к пониманию эмоций и управлению ими наблюдается тенденция увеличения сензитивности [15]. Именно в связи с этим у данной категории специалистов высокоразвитый ЭИ может способствовать развитию эмоционального выгорания. Для эмоционального интеллекта педагога с синдромом эмоционального выгорания в фазе истощения характерны способность дифференцировать и осознавать свои эмоциональные переживания, эмоциональная осведомлённость, склонность к эмпатии. Эмоциональная осведомлённость педагога обуславливает переживание им чувства загнанности в клетку. В свою очередь отличительной особенностью ЭИ специалиста с синдромом эмоционального выгорания в фазе истощения является снижение способности к управлению своими эмоциями [17]. Таким образом, низкие показатели понимания эмоций у специалистов педагогических специальностей выступают как средство психологической защиты от синдрома эмоционального выгорания, в то время как низкий уровень управления эмоциями свидетельствует о наличии выгорания в фазе истощения.

Отличительные особенности структуры эмоционального интеллекта у специалистов педагогических специальностей (в частности, низкий уровень стратегического и межличностного эмоционального интеллекта) обусловлены, на наш взгляд, не столько

внутренними условиями (свойствами темперамента), сколько внешними – эмоциогенным характером профессиональной деятельности.

Таким образом, у специалистов психологических и педагогических специальностей определены различия в структуре эмоционального интеллекта.

На уровне ЭИ субъекта деятельности в структуре эмоционального интеллекта психолога выявлен выраженный стратегический и/или межличностный эмоциональный интеллект. На этой основе выделены два типа специалистов в области практической психологии: с доминирующим межличностным эмоциональным интеллектом – экстраверт-коммуникатор, и с преобладающим стратегическим эмоциональным интеллектом – интроверт-аналитик. Первые характеризуются более выраженной адаптивностью в сфере общения, вторые – более высоким интеллектуальным и творческим потенциалом в области деятельности.

Специфика структуры эмоционального интеллекта специалистов педагогических специальностей (преобладание низкого уровня стратегического и межличностного эмоционального интеллекта) объясняется эмоциогенным характером профессиональной деятельности и психологической защитой от синдрома эмоционального выгорания.

Практическая значимость исследования заключается в том, что при разработке программ развития эмоционального интеллекта рекомендуется учитывать особенности его структуры, специфичные для представителей различных специальностей. В частности, нужно иметь в виду, что у педагогов развитие способностей к пониманию эмоций без обучения управлению ими может способствовать эмоциональному выгоранию.

Литература:

1. Андреева И.Н. Адаптация опросника эмоциональной креативности (ECI)// Психологический журнал. – 2011. – № 1-2. – С. 75–81.
2. Андреева И.Н. Адаптация теста

- эмоционального интеллекта MSCEIT V 2.0 на белорусской выборке//Психологический журнал. – 2012. – № 1-2. – С. 66–80.
3. Андреева И.Н. Взаимосвязь типа эмоционального интеллекта со специальностью и статусом в системе профессиональной деятельности//Высш. шк. – 2015. – № 6. – С. 34–39.
  4. Андреева И.Н. Свойства темперамента как составляющие эмоционального интеллекта индивида//И.Н. Андреева//Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. – 2018. – Вип. 150. – С. 3–6.
  5. Андреева И.Н. Структура и типология эмоционального интеллекта: автореф. дис. д. пс. н.: 19.00.01//Бел. гос. ун-т, Минск, 2017.
  6. Андреева И.Н. Различия в показателях эмоционального интеллекта у студентов и специалистов//Вес. БГПУ. Сер. 1. Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2013. – № 2. – С. 29–32.
  7. Ахметова Г.К., Балакаева Г.Т., Зейнолла С.Ж. К вопросу развития эмоционального интеллекта субъектов образовательной среды//Казанский педагогический журнал. – 2016. – № 41 (117). – С. 95–100.
  8. Валуева Е.А., Ушаков Д.В. Эмпирическая верификация модели соотношения предметных и эмоциональных способностей. Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2010. – Т. 7. – № 2. – С. 103–114.
  9. Данилова С.В. Самоактуализация специалистов помогающих профессий и профессиональные деформации личности// Психолого-социальная работа в современном обществе: проблемы и решения: материалы междунар. науч.-практ. конф. Санкт-Петербург, 22–23 апр. 2010 г./С.-Петерб. гос. ин-т психологии и соц. работы. – СПб., 2010. – С. 604.
  10. Лучшие психологические тесты/сост. М.В. Оленникова. – М.: АСТ; СПб: Сова, 2010. – 639 с.
  11. Люсин Д.В. Новая методика для измерения эмоционального интеллекта: опросник ЭМИн// Психологическая диагностика. – 2006. – № 4. – С. 3–22.
  12. Манойлова М.А. Акмеологическое развитие эмоционального интеллекта учителей и учащихся. – Псков: Псков. гос. пед. ун-т, 2004. – 140 с.
  13. Манянина Т.В. Эмоциональный интеллект в структуре психологической культуры личности: автореф. дис. к. пс. н.: 19.00.01; Алт. гос. ун-т. – Барнаул, 2010. – 22 с.
  14. Осницкий А.К. Определение характеристик социальной адаптации//Психология и школа. – 2004. – № 1. – С. 43–56.
  15. Параскевова К.Г. Особенности личности помогающих специалистов с разным уровнем эмоционального интеллекта//Вісник ОНУ ім.І.І. Мечнікова. Психологія. – 2012. – Т. 17. – Вип. 8 (20). – С. 425–432.
  16. Почтарева Е.Ю. Эмоциональный интеллект как составляющая непрерывного образования педагога//Науч. обеспечение системы повышения квалификации кадров. – 2012. – № 2. – С. 75–81.
  17. Ракицкая А.В. Эмоциональный интеллект педагогов с синдромом эмоционального выгорания//Технологии информатизации и управления: сборник научных статей; редкол.: П.А. Мандрик. – Минск: БГУ, 2009. – С. 319 – 322.
  18. Русалов В.М. Опросник структуры темперамента: метод. пособие. – М.: Изд-во Ин-та психологии АН СССР, 1990. – С. 4 – 10.
  19. Санникова О.П. Эмоциональность в структуре личности. – Одесса: Хорс, 1995. – 334 с.
  20. Солодкова Т.И. Эмоциональный интеллект как личностный ресурс преодоления синдрома выгорания и его развитие у педагогов: автореф. дис. к. пс. н.: 19.00.07; Вост.-Сиб. гос. акад. образования. – Иркутск, 2011. – 18 с.
  21. Angeles Pelaez- Fernández M, Fernández-Berrocá P, Extemera N. Perceived emotional intelligence and aggression among adults: The moderating role of gender. *Australian Journal of Psychology* 67(3):140–148. July 2015
  22. Corcoran R.P. Does emotional intelligence predict student teachers' performance? // *Teaching a. Teacher Education*. – 2013. – Vol. 35. – P. 34–42.
  23. Mayer J.D., Salovey P., Caruso D. Mayer – Salovey – Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT). User's Manual. Toronto: Multi-Health Systems, 2002. 110 p.
  24. Singh D. Emotional intelligence at work: a professional guide. 2nd ed. – New Delhi: SAGE, 2003. – 296 p.

Pedagog және psiholog mamandyğyndaғы mamandardyń emosionaldyq intellektisiniń qurylymy

Эмоционалдық интеллект немесе эмоционалдық ақпаратты өңдеуге қабілеттілік жиынтығы әсіресе коммуникацияның жоғары жағқыны болатын «адам – адам» жүйесінде жұмыс істейтін мамандар үшін аса маңызды. Осы көрсетілген формадағы жұмыстардың қиындығын сипаттай келіп, мынаны айтуға болады, бұл арада қызмет үдерісін басқа мамандықтармен салыстыру бойынша оның нәтижесі анықталмайтын жоғары деңгейімен сипатталады, өйткені өзара әрекет ету шығармашылық дербес сипатқа ие болады, ал нәтижесі әдетте уақытына қосылмайды [19]. Кәсіби құзыреттіліктен басқа мамандығына «көмектесетін» өкілдер біршама деңгейде өз қызметінде «эмоционалдық донор» түрінде өзінің жеке тұлғасын пайдалана алады [9;15], бұл кәсіби деформацияның пайда болуына ықпал етеді. «Адам – адам» жүйесіндегі қызметтің ерекшелігі кәсібіне ғана талапты арттырып қоймайды, сонымен қатар мамандардың әлеуметтік жеке тұлғалық құзыреттілігін де көтере түседі.

Практикалық психология саласындағы мамандар үшін қызметіндегі тиімділігінің маңызды жағдайы сөзсіз оңынан қабылдауға, эмпатикалық түсіністікке және конгруэнттікке ықпал ететін жеке тұлғаны психикалық тұрғыдан ұйымдастырудың эмоционалды-когнитивтік ерекшелігі болып табылады. Бұл өзінің жеке сезімі мен уайымын білдіруде қабілетін дамытуды дәл түсіну және соған сәйкес тапсыру арқылы белгіленеді [3, 6]. Эмоция мен оны басқаруды түсіну қабілеті психологтің тиімді қызметі үшін негіз болып табылады деп күтіледі. Мұндайда практикалық психологтердің эмоционалды интеллектісін зерттеулері авторлардың өздерінен басқасында табылған жоқ [3, 6].

Педагогикалық мамандықтағы мамандардың ЭИ-ін зерттеу біркелкі нәтижелер бермейді. Сондықтан D. Singh [24] зерттеу нәтижелеріне сәйкес, педагогтің тиімді қызметі ЭИ-дің жоғары деңгейін талап етеді. Эмоционалды интеллект педагогтің кәсіби құзыреттілігін құраушы, кәсіби шеберлігіне жетудің жеке тұлғалық

детерминанты [12], студентке ықпал ететін құрал, білім сапасын арттыруға ықпал ететін аспап [7], шығармашылық іздену, кәсіби-жеке тұлғалық әлеуетті дамыту үшін ынталандырушы [16], педагогикалық қызметке бейімдеу құралы [15], эмоционалды тұрақтылықты сақтау факторы және кәсіби деформациялардың алдын алу шаралары [13; 15; 20] ретінде қарастырылады. Осыған қарсы Р.П. Коркоран мен Р. Тормидің зерттеулерінде [22], эмоционалды интеллект пен оқыту сапасы арасында өзара маңызды байланыс табылмады. Эмоционалды күй шараларында эмоционалды интеллекті рөліне қатысты қарама-қарсы нәтижелер алынды: бір дерегіне сәйкес [13, 20] басқаларына қарағанда, ЭИ мұғалімдердің эмоционалды күй синдромының көріну төмендігіне ықпал етеді [15; 17], оған ЭИ компоненттерінің біршама әсері негіз болады деп болжанады. Оларды дамытуды құраушылардың бірі аталған синдромның көрінуін төмендетеді, ал басқаларының дамуын күшейтеді. Осы негізде білім беру саласындағы психологтер мен педагогтердің тиімді қызметіндегі эмоционалды күй-жану интеллектінің өзара байланысындағы сипатының нақты келешегін көрсетуге болады, бұл осы зерттеулердің өзектілігін қамтамасыз етеді.

Педагогикалық және психологиялық мамандықтағы мамандардың эмоционалды интеллектісінің ерекшеліктерін талдау біздің әзірлеген ЭИ-дің кіріктірілген моделі негізінде жүргізілді, соған сәйкес эмоционалды интеллектінің иерархиялық құрылымы үш деңгейден тұрады және мыналарды қамтиды: 1) жеке адамның интеллектісі; 2) субъекті қызметінің интеллектісі және 3) жеке тұлғалық интеллектісі [5].

Жеке адамның эмоционалды интеллектісі эмоционалды ақпараттарды өңдеуді қамтамасыз ететін танымдық үдерістердің табиғи мүмкіндіктерін көрсетеді және эмоционалды қабілеттің болашағын қамтиды (темперамент сипаты: эргикалық, қарқыны, пластикалық, эмоционалды).

Субъекті қызметіндегі ЭИ-де эмоционалды

қабілеттер мен құзыреттіліктер өзінің синтезін құрайды, бұл оқу үдерісінде және кезекті кәсіби қызметінде қалыптасады. Эмоционалдық интеллектінің дихотомиялық құрылымы туралы болжауға сәйкес, біз субъект қызметіндегі екі ЭИ-ді құрайтын мыналарды бөліп көрсетеміз: 1) аспаптық эмоционалдық интеллект, 2) дербес-жеке тұлғалық (рефлексиялық) эмоционалдық интеллекті. Бұл – субъектінің өзіне өзі есеп беруі арқылы тануы және бағалауы. Оның алғашқысы – зияткерлік қабілеттілікті, ал екіншісі – басқасын, яғни зияткерлік жеке адамның эмоциясы саласындағы неғұрлым немесе дәл рефлексиялық бейнесін көрсетеді. Рефлексиялық эмоционалдық интеллекті туралы идея белгілі бір көлемде эмоционалдық интеллектінің «қабылданғаны» (perceived) туралы заманауи көріністерге сәйкес келеді [21]. Дж. Мейер, П. Сэловей мен Д. Карузо моделдеріне сәйкес эмоционалдық интеллектіні құрайтын екі «домен» болып табылады: тәжірибелі ЭИ, бұл эмоцияны және ойлауды фасилитациялауда тануды және оны білдіруді қамтиды, яғни тануға қабілеттілікті, оны міндетті түрде түсіндірмей-ақ, эмоционалдық ақпаратты білдіруді және қолдануды көрсетеді. ЭИ эмоцияны дәл қабылдауды міндеттемей-ақ олардың эмоцияны түсінуі мен басқаруын немесе толық уайымдауын қамтиды [23]. Эмоционалдық интеллектінің ықпалдастығы моделі аясында ЭИ компоненттері (стратегиялық және тәжірибелі) бір-біріне тәуелсіз аспаптық эмоционалдық интеллектінің түрі ретінде қарастырылады. Д.В. Люсиннің моделіне сәйкес, біз дербес-жеке тұлғалық (рефлексиялық) эмоционалдық интеллектінің екі түрін бөліп көрсетеміз: тұлғаралық ЭИ немесе ТЭИ (бөтен эмоцияларды түсіну және оларды басқару қабілеттерін қамтиды) және ішкі тұлғалық ЭИ (ІЭИ), мұның құрамына жеке эмоцияларды түсіну және оларды басқару кіреді [11]. Олардың екеуі аспаптық («тәжірибелі», «стратегиялық»), ал екеуі дербес-жеке тұлғалық (тұлғаралық ішкі жеке тұлғалық) болып табылады.

Осы пайымдауларға сәйкес толыққан зияткерлік әлеует олардың жанамалы жеке мінез-құлқының жоғары дәрежесімен сипатталады, өйткені оның пайда болуында

жетекші рөл атқарады. ЭИ дамуының жоғары деңгейі жеке тұлғаның эмоционалдық интеллектісі болып табылады. Ол субъект қызметінің қасында бейімді мінез-құлқының жанамалы түрдегі эмоционалдық интеллектісін көрсетеді және жеке тұлғалық факторымен сипатталады. Эмоционалдық интеллектінің кең ауқымды фактісі болған сайын эмоцияларды тану және оларды басқару қарапайым бола түседі, мұны қазақстандық ғалымдар да атап көрсетеді [7].

Ықпалдасқан эмоционалдық интеллект когнитивтік-жеке тұлғалық білім, эмоцияларды түсіну және оларды басқарудағы ақыл-ой қабілеттерінің жиынтығы, эмоционалдық ақпараттарды өңдеуге және қайта өзгертуге байланысты құзыреттіліктер, сондай-ақ жеке адамның бейімделуіне ықпал ететін коммуникативтік, зияткерлік, реттеушілік және эмоционалдық жеке қасиеттері ретінде қарастырылады [5].

Зерттеу мақсаты – психологиялық және педагогикалық мамандықтағы мамандардың эмоционалдық интеллектісі құрылымының ерекшеліктерін анықтау.

Сыналушы ретінде 3 жыл және одан артық жұмыс өтілі бар психологиялық, педагогикалық және техникалық мамандықтағы мамандар (барлығы – 1170 адам) қатысты, олардың ішінде педагогикалық мамандықтағы мамандар (орта мектеп мұғалімдері) – $n_1=130$, психологиялық мамандықтағы (білім беру жүйесінің психологтері) – $n_2=123$ және техникалық мамандықтағы – $n_3=125$ болды. Біз бұл арада сыналатын алғашқы екі топтың эмоционалдық құрылымының ерекшелігіне қарай жинақтаймыз; техникалық кәсіптегі мамандардың ЭИ құрылымы диссертация авторефератында көрсетілген [5].

Эмпирикалық әдістерді практикалық іске асыру батарея әдістемелерін қолдану негізінде мына құрамда жүзеге асырылды: Дж. Мейер, П. Сэловей, Д. Карузо (бейімдеген И.Н. Андреева) MSCEIT V 2.0 тестісі [2, 123]; Д.В. Люсиннің ЭМИн сауалнамасы [11]; Д.В. Ушакова – О.И. Иванованың эмоционалдық креативтілікті зерделеуге арналған тестісі [8]; Дж. Эвериллдің (ECI) эмоционалдық креативтілік сауалнамасы (бейімдеген И.Н. Андреева) [1];

Эмоционалдық интеллектінің кең ауқымды фактісі болған сайын эмоцияларды тану және оларды басқару қарапайым бола түседі, мұны қазақстандық ғалымдар да атап көрсетеді

В.М. Русалованың темперамент құрылымы сауалнамасы [18]; Р. Кеттеллдің 16 факторлы жеке тұлғалық сауалнамасы (форма С) (бейімдеген А.Н. Капустина, Л.В. Мургулец және Н.В. Чумакова) [10]; К. Роджерс пен Р. Даймондтың әлеуметтік-психологиялық бейімдеу диагностикасының әдістемесі (бейімдеген А.К. Осницкий) [14]. Деректерді өңдеу үшін «STATISTICA 8.0» статистикалық бағдарламасының пакетін қолдану арқылы жүзеге асырылды. У. Манна-Уитнидің айырмашылықтарының критерийлері, бір факторлы және көпфакторлы дисперсиялық талдаулары (ANOVA) (Дунканның апостериорлы критерийі), дискриминанттық талдау, логсызықтық талдау қолданылды.

Кәсіби қызмет жүйесінде мамандығы мен мәртебесі бойынша ЭИ түрінің өзара байланысындағы сипатын талдау қызмет саласында зерделеу үшін өзіне тән эмоционалдық интеллекті түрін анықтауға мүмкіндік береді. Осы ретте, психологтің ЭИ құрылымындағы субъекті қызметінің ЭИ деңгейінде айқын көрінетін стратегиялық ЭИ және/немесе тұлғааралық ЭИ, педагогтің ЭИ құрылымында керісінше, стратегиялық және тұлғааралық төменгі деңгейі табылады. Зерттеу нәтижелері D. Singh алған деректерге сәйкес келеді [24]. Онда ол түрлі қызмет саласындағы кәсіби мамандар табысты болу үшін түрлі деңгейдегі эмоционалдық интеллекті қажет етеді.

Алдымен, алынған нәтижелерді түсіндіру үшін біздің жүргізген зерттеуіміздің нәтижесінде табылған жоғарыда аталған ЭИ-дің ықпалдастық моделінің барлық деңгейіндегі стратегиялық және тұлғааралық эмоционалдық интеллектінің психологиялық сипаттамаларын қарастырамыз. Стратегиялық ЭИ-дің психологиялық мінездемелері арасында төменгі әлеуметтік эргикасы және жоғары мәндік эмоционалы (жеке адамның ЭИ мінездемесі): эмоционалдық креативтілікті, ойлау абстрактілігін, жасқаншақтықты, арманшылдықты, өзін-өзі кінәлауға (тұлғаның ЭИ мінездемесі) қобалжушылық пен бейімділікті көрсететін салыстырмалы төменгі өзін-өзі бағалауы болады [5]. Бұл жеке адамның жоғары деңгейдегі стратегиялық эмоционалдық интеллектісін білдіреді, әлеуметтік байланыстағы жеткілікті төменгі сұраныстарымен сипатталады және оларды орнатуда қиындықтарды бастан кешіреді,

тұйық басқаларға тәуелді, жалғыз өзі жұмыс істегенді жақсы көреді; жоғары зияткерлік әлеуеті бар, логикалық тапсырмаларды және дерексіз проблемаларды шешуді сәтті орындайды, жан-жақты зияткерлік ықыласы бар, арманшыл, шынайы өмірден қол үзген, олардың мінез-құлқы өздерінің жеке сенімдері мен мүдделеріне басымдық беруімен реттеледі; ойлаған, күткен, жоспарлаған әрекеттері мен шынайы әрекетінің нәтижелері арасындағы айырмашылықты көңіліне алады, эмоция саласында креативті, алайда сезімін көрсетуге ұстамды, сақ, интуитивті, қиялшыл, жиі шығармашылық түйініне және нәзік таңдауға ие болады, беймаза, іштей мазасыздық жаралы, өзін-өзі кінәлауға бейім; міндеттенеді, жауапты; өзін-өзі төмен бағалауы жеткілікті.

Тұлғааралық ЭИ түрі (ТЭИ) бұл жоғары әлеуметтік эргикалығымен, әлеуметтік ырғақтылығымен, әлеуметтік қарқынымен және әлеуметтік эмоционалдығымен (жеке адамның ЭИ мінездемелері), сондай-ақ өз-өзіне есеп беру арқылы өлшенген эмоционалдық креативтілігімен және объективті тестісімен, көпшіл болуымен, бейқамдығымен, әлеуметтік батылдығымен, бейімделуімен және өзін-өзі көрсете алуымен (тұлғаның ЭИ мінездемесі) сипатталады [5]. Басқаша айтқанда, ТЭИ-дің жоғары деңгейіндегі жеке адамдарға әлеуметтік байланысы, олардың алдына шығып сөйлеу жеңілдігі, көпшілікпен қарым-қатынас жасауы, сөйлеудегі жоғары жылдамдығы, коммуникативтік саладағы өзгерістерге сезімталдығы, әсіресе көпшілікпен қатынастағы сәтсіздіктері, ашықтығы, сенімділігі, бауырмалдығы, көпшілікпен жеңіл қарым-қатынасы, әңгімешілдігі, өзіне сенімі, көшбасшылыққа бейімі; эмоция саласындағы көрінетін креативтілігі мен оның өзін-өзі жоғары бағалауы, алаңдамаушылығы, өмірге ризалығы, қуаттылығы, сәттілікке сенімі; жоғары бейімді әлеуеті, сондай-ақ өзін-өзі көрсете алуына бейімділігі тән болады.

Жеке адамның эмоционалдық интеллектісін құрайтын талдау нәтижелерін шығара отырып, психолог мамандығын таңдаған респонденттердің екі түрін бөліп көрсетуге болады: 1) көпшілікпен қатынастағы қиындықтарды бастан кешіргендер, жаралы, сезімтал, өзінің уайымына батқандар; ойлаған және күткен, жоспарлаған әрекеттері мен шынайы нәтижелері арасындағы айырмашылықтарды нәзіктікпен сезінуі, жұмыстағы қателіктерді

жоғары сезінуі, өз қызметіндегі өнімнің толық еместігін үнемі сезінуі (интроверт-талдаушы) және 2) көпшіл, бастамашыл, көшбасшылыққа бейім, байланысқа жеңіл шығуы, тез әрі байыпты сөйлей алуы, коммуникативтік саладағы өзгерістерді сезінуі (экстраверт-коммуникатор) [4]. Тұлғаның ЭИ компоненттерін талдау экстраверт-коммуникаторлардың көпшілікпен қатынас жасау саласында неғұрлым бейімділікке ие болуына, алинтроверт-талдаушылар қызметі саласында жоғары зияткерлік пен шығармашылық әлеуетке ие болуына мүмкіндік береді деп қорытуға болады.

Педагогтерде тұлғааралық және стратегиялық ЭИ-дің төменгі деңгейімен қатар, жоғары стратегиялық және тұлғааралық интеллектісінің жеке адамдарға ең төменгі көрсетілген пайыздық арақатынасы және көрсетілген ЭИ түрлерінің неғұрлым артық/төмен көрсеткіштері табылды. Көрсетілген нәтижелер кәсіби деформациялардың әсерімен түсіндірілуі мүмкін: ЭИ ықпалдастық моделіне сәйкес, эмоционалдық интеллектінің төменгі көрсеткіштері психологиялық қорғаныстың болуы туралы растай алады. Бұл педагогикалық қызмет үдерісінде туындаған ағза үшін эмоциялар бұзылғанша белсенді оянуына кедергі келтіреді. Мұны заманауи зерттеу деректері растайды [15,17]. Осылайша, педагогтерде эмоцияны түсіну және оны басқару қабілетінің өсуімен бірге сензитивтіліктің арту үрдісі байқалады [15]. Осыған байланысты мамандардың аталған санатында жоғары дамыған ЭИ эмоционалдық күйдің-жанудың дамуына ықпал етуі мүмкін. Педагогтің эмоционалдық интеллектісі үшін таусылу фазасындағы эмоционалдық күй синдромымен бірге өзінің эмоционалдық уайымын саралау және сезіну, эмоционалдық хабардар болу, эмпатиялық бейім қабілеті тән болады. Педагогтің эмоционалдық хабардар болуы олардың торға қамалғандай сезімде уайымдауына себеп болады. Бұл өз кезегінде маманның ЭИ-дегі айырықша ерекшелігі таусылу фазасында эмоционалдық күйдің синдромымен бірге өз эмоциясын басқаруға қабілетінің төмендегені болып табылады [17]. Осылайша, педагогикалық мамандықтағы мамандардың эмоциясын түсінудің төменгі көрсеткіші эмоционалдық күй синдромынан психологиялық қорғану құралы ретінде көрінеді, бұл уақытта эмоцияны басқарудың төменгі

деңгейі ретінде таусылу фазасындағы күйдің болуы расталады.

Педагогикалық мамандықтағы мамандардың эмоционалдық интеллектісі құрылымының айырықша ерекшелігі (көбінесе, эмоционалдық интеллектінің стратегиялық және тұлғааралық төменгі деңгейі) біздің көзқарасымызша, тек ішкі жағдайларға (темпераменттің қасиетіне) ғана емес, соншама сыртқы жағдайларға, кәсіби қызметінің эмоциогендік сипатына қарай шартталады.

Осы үлгімен психологиялық және педагогикалық мамандықтағы мамандардың эмоционалдық интеллектісі құрылымының айырмашылықтары анықталды.

Субъектінің ЭИ деңгейінде психологтің эмоционалдық интеллектісінің құрылымында көрінетін стратегиялық және/немесе тұлғааралық эмоционалдық интеллекті табылды. Мұның негізінде практикалық психология саласындағы мамандардың екі түрі бөлініп шықты: басымдыққа ие тұлғааралық эмоционалдық интеллектімен бірге экстраверт-коммуникатор және стратегиялық эмоционалдық интеллектіге ие болатын интроверт-талдаушы. Біріншісі, неғұрлым көпшілікпен қатынасу саласында көрінетін бейімділігімен, екіншісі, қызмет саласында неғұрлым жоғары зияткерлігімен және шығармашылық әлеуетімен сипатталады.

Педагогикалық мамандықтағы мамандардың эмоционалдық интеллектісі құрылымының ерекшелігі (стратегиялық және тұлғааралық эмоционалдық интеллектісінің төменгі деңгейіне ие болу) кәсіби қызметінің эмоциогендік сипатымен және эмоционалдық күй синдромынан психологиялық қорғануымен түсіндіріледі.

Зерттеудің практикалық мәні эмоционалдық интеллектіні дамыту бағдарламасын әзірлеу кезінде жасалады, мұндайда түрлі мамандық өкілдеріне арналған оның құрылымының, арнайы ерекшеліктерін ескеру қажеттігі ұсынылады. Көбінесе педагогтердің басқаруды оқымай-ақ эмоцияны түсіну қабілетін дамытуға эмоционалдық күйдің ықпал ету мүмкіндігін ескеру қажет.

Аdebietter:

1. Андреева И.Н. Адаптация опросника эмоциональной креативности (ECI)// Психологический журнал. – 2011. – № 1-2. – С. 75–81.

2. Андреева И.Н. Адаптация теста эмоционального интеллекта MSCEIT V 2.0 на белорусской выборке//Психологический журнал. – 2012. – № 1-2. – С. 66–80.
3. Андреева И.Н. Взаимосвязь типа эмоционального интеллекта со специальностью и статусом в системе профессиональной деятельности//Высш. шк. – 2015. – № 6. – С. 34–39.
4. Андреева И.Н. Свойства темперамента как составляющие эмоционального интеллекта индивида//И.Н. Андреева//Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. – 2018. – Вип. 150. – С. 3–6.
5. Андреева И.Н. Структура и типология эмоционального интеллекта: автореф. дис. д. пс. н.: 19.00.01//Бел. гос. ун-т, Минск, 2017.
6. Андреева И.Н. Различия в показателях эмоционального интеллекта у студентов и специалистов//Вес. БГПУ. Сер. 1. Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2013. – № 2. – С. 29–32.
7. Ахметова Г.К., Балакаева Г.Т., Зейнолла С.Ж. К вопросу развития эмоционального интеллекта субъектов образовательной среды//Казанский педагогический журнал. – 2016. – № 41 (117). – С. 95–100.
8. Валуева Е.А., Ушаков Д.В. Эмпирическая верификация модели соотношения предметных и эмоциональных способностей. Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2010. – Т. 7. – № 2. – С. 103–114.
9. Данилова С.В. Самоактуализация специалистов помогающих профессий и профессиональные деформации личности// Психолого-социальная работа в современном обществе: проблемы и решения: материалы междунар. науч.-практ. конф. Санкт-Петербург, 22–23 апр. 2010 г./С. – Петерб. гос. ин-т психологии и соц. работы. – СПб, 2010. – С. 604.
10. Лучшие психологические тесты/сост. М.В. Оленникова. – М.: АСТ; СПб: Сова, 2010. – 639 с.
11. Люсин Д.В. Новая методика для измерения эмоционального интеллекта: опросник ЭИИ// Психологическая диагностика. – 2006. – № 4. – С. 3–22.
12. Манойлова М.А. Акмеологическое развитие эмоционального интеллекта учителей и учащихся. – Псков: Псков. гос. пед. ун-т, 2004. – 140 с.
13. Манянина Т.В. Эмоциональный интеллект в структуре психологической культуры личности: автореф. дис. к. пс. н.: 19.00.01; Алт. гос. ун-т. – Барнаул, 2010. – 22 с.
14. Осницкий А.К. Определение характеристик социальной адаптации//Психология и школа. – 2004. – № 1. – С. 43–56.
15. Параскевова К.Г. Особенности личности помогающих специалистов с разным уровнем эмоционального интеллекта//Вісник ОНУ ім. І. Мечнікова. Психологія. – 2012. – Т. 17. – Вип. 8 (20). – С. 425–432.
16. Почтарева Е.Ю. Эмоциональный интеллект как составляющая непрерывного образования педагога//Науч. обеспечение системы повышения квалификации кадров. – 2012. – № 2. – С. 75–81.
17. Ракицкая А.В. Эмоциональный интеллект педагогов с синдромом эмоционального выгорания//Технологии информатизации и управления: сборник научных статей; редкол.: П.А. Мандрик. – Минск: БГУ, 2009. – С. 319–322.
18. Русалов В.М. Опросник структуры темперамента: метод. пособие. – М.: Изд-во Ин-та психологии АН СССР, 1990. – С. 4–10.
19. Санникова О.П. Эмоциональность в структуре личности. – Одесса: Хорс, 1995. – 334 с.
20. Солодкова Т.И. Эмоциональный интеллект как личностный ресурс преодоления синдрома выгорания и его развитие у педагогов: автореф. дис. к. пс. н.: 19.00.07; Вост.-Сиб. гос. акад. образования. – Иркутск, 2011. – 18 с.
21. Angeles Pelaez- Fernández M, Fernández-Berrocá P, Extremera N. Perceived emotional intelligence and aggression among adults: The moderating role of gender. Australian Journal of Psychology 67(3):140–148. July 2015.
22. Corcoran R.P. Does emotional intelligence predict student teachers' performance? // Teaching a Teacher Education. – 2013. – Vol. 35. – P. 34–42.
23. Mayer J.D., Salovey P., Caruso D. Mayer – Salovey – Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT). User's Manual. Toronto: Multi-Health Systems, 2002. 110 p.
24. Singh D. Emotional intelligence at work: a professional guide. 2nd ed. – New Delhi: SAGE, 2003. – 296 p.